

MILAN RANKOVIĆ: KULTÚRA ÉS PIAC

Minden bizonnyal sokan forgatták érdeklődéssel dr. Milan Ranković Kultúra és piac című könyvét, amely a belgrádi Privredni pregled kiadásában jelent meg 1978-ban. A téma mindenkit érint valamilyen formában — a kultúra mindennapi életünk szerves részét képezi — és a könyvet kézbe véve, azokra a kérdésekre várunk feleletet, amelyek akaratlanul is felmerülnek bennünk a kultúra sok értelemben meghatározatlan helyzete és sajnos gyakori visszás jelenségei kapcsán.

A mű célja és feladata rámutatni a kultúra és a piac közötti viszonyokhoz azokra a tényezőkre társadalmi-gazdasági rendszerünkben, amelyek megfelelő társadalmi irányítás, szabályozás nélkül képtelenek arra, hogy serkentőleg hassanak a kultúra fejlődésére kifejezésre juttatva eközben annak minden lényegi sajátosságát. Ugyanis a piaci viszonyok megerősödése társadalmunkban — a gazdasági élet, valamint az öngazgatási viszonyok fejlődése terén — jelentős eredményekhez vezetett, de a kulturális és művészeti tevékenységek területén az áru és pénzviszonyok nem bizonyultak olyan hatékonyak, mint a gazdaságban. A piaci viszonyok számos kedvezőtlen, sőt káros következménnyel jártak a kulturális élet területén.

A kis terjedelmű könyv „csak” a kulturális élet egyes területeinek és az e területeken dolgozók helyzetének ismertetésére vállalkozik. A szerzőnek az az eltökélt szándéka, hogy megállapítsa a művészi alkotómunka és kulturális életünk diagnózisát, többé kevésbé megvalósult. Helyenként egyes részproblémáknak nagy teret szentel, míg másutt megkerül olyan jelenségeket, amelyek megérdemelnék, hogy legalább említést tegyen róluk. A könyvnek mindenképp dicséretére válik a problémák nyílt felvetése, és az hogy rávilágít azokra a problémákra, amelyek gátolják az egészséges, torzulásoktól mentes viszonyok kialakulását, az alkotói munka megfelelő értékelését a kulturális tevékenységek egyes területein.

A probléma a kultúrcikkek különleges jellegéből adódik, mégpedig abból, hogy a kultúra bizonyos értelemben igen, más értelemben viszont

nem tekinthetők árunak. A kultúrának ezzel a különleges jellegével foglalkozik a szerző könyvének első (*Művészet és piac*) részében.

Az áru olyan használati tárgy, amelyet eladásra, nem pedig saját szükségletre termelnek. Az árunak két tulajdonsága van:

1. a használati érték,

2. az érték, amelynek megjelenési formája a csereérték (ár). Először ez utóbbit vizsgálva a szerző felidézi azt a marxi tételt, mely szerint „az áru értékét a termelése alatt kifejtett munka mennyisége határozza meg”. Ez a tétel nyilvánvalóan nem alkalmazható a műalkotások esetében, melyeknek értékét nem a létrehozásukhoz szükséges munka mennyisége határozza meg. Ettől sokkal jelentősebb érték meghatározó szerepet játszanak különböző más, esztétikai és egyéb tulajdonságok. A műalkotások értéke tehát — ellentétben más áru értékével — nem áll lineáris összefüggésben a létrehozásához szükséges munka mennyiségével.

A műalkotás egyik jellegzetes tulajdonsága az individualitás, az egyéniség megtestesülése az alkotásban. „Az individuális művészi alkotás és a más jellegű individuális termelő munka közti alapvető különbség abban van — hangsúlyozza a szerző —, hogy az előbbi nem csak az egyéni munka eredménye, hanem az egyénnek az individuális tulajdonságai is testet öltenek az alkotásban, és az a mű esztétikai sajátosságának alkotó momentumává válik”. Ezzel szemben a legtöbb termelői ágazatban előállított árunál az ellenkezőjét tapasztaljuk — az egyéni átélés értéke és jellege irreleváns az áru értékére nézve.

A szerző rámutat azokra a lényeges különbségekre is, amelyek az áru és a műalkotás *használati értékének* realizálásakor jelentkeznek. A hasonlóság az áru és a műalkotás között csak annyi, hogy mind a két fajta „termék” bizonyos szükségletet elégít ki.

A műalkotások használati ideje sokkal hosszabb más emberi munka alkotta áruénál. A használat módjában is lényeges a különbség: míg a hétköznapi értelemben vett áru a használatban rendszerint megsemmisül, elhasználódik, vagy használati értéke fokozatosan csökken, addig a műalkotás esetében más a helyzet. Értéke azáltal, hogy olyan ritka emberi tulajdonság eredménye, mint a művészi alkotókészség — épp e ritkasága, valamint megismételhetetlensége folytán — az idő múlásával növekszik. A műalkotás és a Marx által tárgyalt áru „fogyasztása” között a különbség abban van, hogy a műalkotást a „fogyasztás” nem semmisíti meg, nem semmisíti meg annak önálló tárgyi formáját. A műalkotás ahhoz, hogy kielégítse szükségletünket nem kell hogy okvetlenül magántulajdonba menjen át. Tehát az emberek esztétikai szükségletét a *piac*on kívül is kielégítheti.

Miután a szerző rámutat minderre — a klasszikus (marxi) értelemben vett áru és a műalkotás között fennálló — lényegbeli különbségekre, jogosan merül fel a kérdés az olvasóban, hogy — ezeket figyelembe véve — a műalkotásról lehet-e mint árurol beszélni.

Dr. Milan Ranković a piachoz való viszonyt véve alapul három féle kultúrtevékenységet különböztet meg:

Az első csoportba azokat a kultúrtevékenységeket sorolja, amelyek jellegüknél és a társadalmi életükben betöltött szerepükénél fogva nem létesíthetnek intenzív kapcsolatot a piaccal. Ide sorolhatók a múzeumok levéltárak, könyvtárak, képtárak stb.

A második csoportot azok a kulturális intézmények alkotják, amelyek tevékenysége szimbolikusan bár, de realizálódik a piacon, azonban az ebből származó eredmény nem képezheti az illető intézmény pénzeszközeinek fő forrását. Ilyenek a színházak, zenei és más pódiumszerű intézmények.

A harmadik csoportot a gazdasági-kulturális munkaszervezetek képezik, és ide sorolhatók azok a munkaszervezetek, amelyek kiadói tevékenységet folytatnak, filmgyártással, hanglezemgyártással stb. foglalkoznak. Gazdasági helyzetüket tekintve a piac kellene hogy legyen az anyagi újratermelésük egyetlen alapja. Azonban a társadalom segítsége nélkül az említett munkaszervezetek nem tarthatnák fenn magukat. Mivel azonban a piacra való utaltság náik a legnagyobb — ennél a csoportnál jut legjobban kifejezésre a piacnak a kulturális tevékenységekre gyakorolt ellentmondásos hatása. Ezekkel az ellentmondásokkal, a hatásukra kialakult visszás helyzetekkel, valamint a jugoszláv piac sajátosságaiból eredő problémákkal a könyv részletesen foglalkozik. A piac ugyanis az olyan tevékenységek esetében mint pl. a könyvkiadás vagy a rádió- és televízió tevékenysége a mi viszonyaink között semmiképp sem tekinthető egységnek. Ebből azután számtalan nehézség adódik. A másik jelentős problémát e téren az képezi, hogy a kultúrának a piac hatása alá rendelése következtében néhány területen fokozott mértékben teret hódított a kommercializmus és a piaci ösztönösség, ami a kultúra esetében tarthatatlan, és törekedni kell annak leküzdésére.

A szerző — a fenti körülményeket figyelembe véve — könyvének második (*A kultúra különböző tényezőinek a piachoz való viszonyulása*) fejezetében külön-külön elemzi a jugoszláv kiadói tevékenység, a filmgyártás és a jugoszláv rádió és televízió társadalmi-gazdasági helyzetét és problémáit sokatmondó és néha meghökkentő adatokkal alátámasztva az elmondottakat.

A piac mechanizmusának hatása a kultúrára és a szabad munkacsere című részben dr. Milan Ranković először röviden áttekinti azokat a hazai elméleteket, amelyek a címben megjelölt problémával foglalkoznak, hangsúlyozva, hogy ezek az elméletek közös tulajdonsága az, hogy a piac pozitív szerepének nagyobb jelentőséget tulajdonítanak, mint amilyen annak a valóságban van. A kulturális és a gazdasági érdekek ugyanis csak kivételes esetben egyeztethetők össze ezen a területen, és az egyes gazdaságilag sikeres vállalkozások rendszerint nem szolgálják a társadalom magasabb célkitűzésének szocialista öngazgatású művelődéspolitikánkkel összhangban történő megvalósulását.

Bár a piac társadalmunkban még jó ideig éreztetni fogja hatását, az új alkotmány és a társult munkáról szóló törvény a szabad munkacsere-n keresztül lehetőséget nyújt a piaci ösztönösség felszámolására a kul-

túra területén is. Dr. Milan Ranković rámutat munkájában azokra a nehézségekre és hiányosságokra is, amelyek a szabad munkacsere a) közvetett (a művelődési érdekközösségek révén) és b) közvetlen formájában jelentkeznek.

Amennyiben ismerjük kulturális életünk diagnózisát, kevesebb a lehetőség, hogy a hibák orvoslásakor célt tévesztünk. A cél pedig — s ezt a szerző könyvében a tömörségre való törekvés, és túlnyomóan gazdasági szempontú hozzáállása miatt nem hangsúlyozza eléggé — olyan kultúra és kultúrpolitika kialakítása, amelynek eredményeként művelt, sokoldalúan képzett, a világ időszerű folyamataiban tájékozódni tudó emberré válik társadalmunk minden tagja, mert ennek megvalósulása nélkül az öngazgatás — mint humánus, az elidegenedés minden formáját megszüntetni hivatott társadalmi rendszer — sem lehet valósan, csak formálisan megvalósítható.